

ISTORIJOS BŪTIS IR SUPRANTANČIOJI ISTORIJA: HERMENEUTINIS ŽVILGSNIS

KĘSTUTIS DUBNIKAS

Istorijos darbų vertę lemia kvalifikuotas laiko atžvilgiu nutolusių praeities dalykų atskleidimas. Kitaip tariant, istorikų tyrinėjimuose ieškome praeities tikroviškumo, to, kas atveria istorijos būtį. Tačiau taip pat gerai žinome, kad tie patys istoriniai faktai byloja mums skirtingas savo esmės priklausomai nuo tyrėjo prielaidų. Ar pakanka metodinio prielaidų patikrinimo istorijos teiginiams verifikuoti? Teigiamas atsakymas reikėtų, jog metodologinis rūpestis yra esminis istoriko darbe. Patikimų metodų tinkamas taikymas yra ne tik būtina sąlyga istorinei tiesai pažinti, bet ir nulemia istoriją kaip mokslą. Pavyzdžiui, kritinio istorijos tyrinėjimo metodo reikšmė kognityviam aktui yra akivaizdi. Tačiau, pripažindami istorijos teiginių kognityvų turinį kaip tam tikrą racionalumo atvejį, ar ne skubotai priskiriame istoriją prie objektyviųjų mokslų, ar teisėtai iš jos reikalaujame vien tik „mokslinio požiūrio“? Kadangi mokslas formuoja dėsnius arba būtinąs taisykles, tai istorijos objektai – praeities faktai ir procesai – turi paklusti normatyvinei schemai bent jau metodiškai patikimomis prielaidomis. Tada protas, disponuodamas objektais, suteikia jiems prasmę, kurios jie iki „mokslinio požiūrio“ neturėjo. Istorinė tikrovė išnyksta viską nulemiančiam prote ir yra ne racionalumo, bet tipiško racionalizmo atvejis.

Istorijos moksle nuolat susiduria dvi koncepcijos: fakto ir struktūros. Pirmoji pirmybę teikia istoriniam faktui kaip empirinei medžiagai, o antra į istoriją žvelgia kaip į struktūrų ir sistemų kaitą. Empirizmas iš pradžių nori žinoti, kas įvyko, ir vėliau aprašyti bei apibendrinti duomenis, atsisakydamas istorijos modelių svarstymo. Pripažindamas įvykių atsitiktinumą, empirinis mąstymas remiasi „metodologine nekaltybe“. Struktūrų istorikai atviriau pretenduoja į istorijos dėsnių, neišvengiamo jos proceso pažinimą. Jei istorijos eiga yra teleologinė ar net progresyvi (nors akivaizdu, kad tai neįrodoma metafizinė prielaida), nebestebina ir futurologinės vizijos.

Nepaisant fakto ir struktūros dilemos, abi šias istoriografines sroves suartina racionalusis tikėjimas galimybe pažinti istoriją, anot L. Ranke, „kaip buvo iš tikrųjų“ arba netgi iliuzija, jog istorinis procesas gali būti

neginčijamai įrodomas. Tai yra akivaizdi racionaliojo Švietimo, kuris nepriklauso vien tik XVIII amžiui, išdava. Anot rusų filosofo N. Berdiajevo, „Švietimo epocha atsiranda tada, kai ribotas, bet pasitikintis savimi žmogaus protas iškelia save virš būties paslapties ir tampa jos teisėju, tuo iš esmės paneigdamas istoriškumą kaip savo tikrovę“.¹

Istoriosofijoje kognityvumo problema nėra nauja. Dar B. Croce yra pastebėjęs, jog istorija, atpasakodama individualius faktus, artimesnė menui negu mokslui. W. Dilthey istoriją skyrė prie dvasios mokslų, priešpriešindamas jiems gamtos mokslus. Tik pastarieji taiko „išaiškinimo“ metodus, o dvasios mokslų pamatinė sąvoka yra „supratimas“, suponuojantis paties subjekto istoriškumo prielaidą. Pabandykime į istoriją pažvelgti supratimo arba interpretacinio proto žvilgsniu ir aptarti kai kurias jos, kaip hermeneutinio mokslo, problemas.

Pirmiausia pažymėkime, kad teorinė hermeneutika formavosi kaip interpretacija, siekianti suprasti seną tekstą ar dokumentą. Šia prasme interpretacija yra tiesiog teksto „išvertimas“ į dabarties kalbą. Tačiau XIX a. hermeneutika liko metodo nelaisvėje. F. Schleiermacheris tikėjo genialiu interpretatotiumi, kuris galėtų prasiskverbti į istoriškai distancijuoto teksto autoriaus mintis, pastatyti save vietoj jo, o tai leistų suprasti teksto „istorinę aplinką“ ir autorių „geriau, negu jis pats save suprato“. Dvasios mokslų tėvo W. Dilthey hermeneutika – tai psichologinio įsijautimo, arba išgyvenimo, metodas. Iš esmės tai arba subjekto ištirpdymas istorinėje situacijoje, arba istorijos redukavimas į psichologiją. Modernioji XIX a. hermeneutika, nors ir pabrėžia istoristinę nuostatą, bet nesvars to esminio klausimo, – kodėl istorija mums atsiskleidžia kaip supratimo, o ne tik kaip kognityvumo aktas. Vis dar lieka metodo problematika: kaip suprantame. Nepatikimas, miglotas supratimas turi būti pakeistas logiškai pagrįstu, tikrąją prasmę teikiančiu supratimu. Toks istorizmas „apsirengia romantizmo rūbais, o racionalistinis Švietimas, anot H. G. Gadamerio, baigiamas istoriniu Švietimu.“² Istorizmas, interpretuodamas praktiškai įvykius, siekia juos paaiškinti žmogaus istoriškumo perspektyvoje, tačiau visiškai išleidžia iš akių klausimą, kas yra istorinis faktas, ką reiškia mums tai, kad tam tikri faktai yra istoriniai.

Metodinio interpretatoriaus ambicijas disponuoti istorine tiesa demaskavo XX a. hermeneutika. Žymiausias vokiečių hermeneutinės filosofijos atstovas Hans Georg Gadameris teigia, jog teksto prasmės atskleidimas yra begalinis procesas, o jo dabartinis supratimas nėra aukštesnė pažinimo pakopa.³ Tad dar kartą pabrėžkime, kad šiuolaikinio hermeneutinio mąstymo probleminis laukas yra ne metodiniai istorinės tiesos nustatymo kriterijai, bet pačios istorijos, jos objekto suprantamumo galimybė.

Pradėkime nuo klausimo, ar istorija yra mokslas apie praeitį? Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo naivus klausimas. Juk istorikas tyrinėja ne dabarties objektus, jis negali jų stebėti. Istorinė tikrovė yra įvykusi, praejusi. Tačiau būtent todėl iškyla didžiausias sunkumas, su kuriuo istorikas nuolat grumiasi, kurio niekaip negalima išvengti – laiko problema. Kaip būtojo laiko objektai gali būti mąstomi dabartyje? Prisiminkime, kad gerokai anksčiau prieš I. Kanto apriorinę laiko, kaip vidinio jutimo, formos sampratą šv. Augustinas teigė, jog būtasis laikas egzistuoja mūsų sieloje, t. y. dabarties momentu kaip esamasis laikas apie būtąjį ir yra atsiminimas (memoria).⁴ Tik taip mes galime kalbėti apie praeitį ir jos trukmę. Vadinasi, teigti, kad istorija tyrinėja **tik** praeitį, tai, kas buvo ir ko jau niekaip nėra, veikiau yra mistinė nebūties paieška, o ne mokslas.

Kita vertus, visiškai akivaizdu, kad, pripažinus galimybę tirti praejusius faktus, ne viskas, kas buvo, kas nugrimzdę į praeitį, yra istorija. Iš praeities istoriko akiratin patenka tik apibrėžtos kategorijos faktai. Tai nėra gamtos faktai, nes gamta neturi istorijos, t. y. ji neatmena pati savęs. Galima fizikos mokslo, bet ne fizikos istorija. Tai istoriniai faktai glūdi virš gamtos, šia prasme jie yra metafiziniai. Istoriją turi ant-gamtė arba, vartojant P. Teilhardo Chardino terminiją, noosfera, nes tik ji save mąsto. Istoriniai faktai yra tik tie, kurie žymi žmogaus veiklą. Šie faktai yra įvykę, t. y. vienkartiniai ir esantys laiko momentu, – jie yra **įvykiai**. Istorinius įvykius sukuria žmogaus mąstymas, valios aktu realizuodamas savo mintis. Įvykiai yra tam tikro jau realizuoto patyrimo liudininkai. Šios aplinkybės leidžia tvirtinti, kad istorinė tikrovė radikalčiai skiriasi nuo gamtinės, o gamtos mokslas nuo istorijos refleksijos.⁵ Tik gamtos moksle galimi bendri dėsniai, nurodantys empirinių faktų būtinumą jų pasikartojimu. Gamtos mokslų kognityvumas įveikia atsitiktinumą. Kitaip yra istorijoje.

Istorikas, negalėdamas empiriškai stebėti praeities įvykių, atranda kaip buvusius ir kontingentinius. Jokia įvykių refleksija nesukuria naujų, patikrinamų objektų. Nauja tėra tik to įvykio sugražinimas į atmintį, įvedimas į dabarties būtąjį laiką, arba tiesiog at-gavimas, leidžiantis jam tapti mūsų tradicijos dalimi. Mes negalime supriešinti istorijos ir jos refleksijos, – istorinė tikrovė ir istorinė sąmonė yra koreliatai. Istorinio įvykio atgavimas yra gebėjimo jį priimti arba supratimo problema. Jeigu neturime eksperimento galimybės, neišvengiama sąlyga yra įsivaizdavimas, kuris pats savaime jau yra interpretavimas. Suprasti istorinį įvykį – tai pavaizduoti jį interpretaciniame mąstyme. Akivaizdu, kad įvykis pasidaro priklausomas nuo istoriko, t. y. interpretuotojo. Tačiau, nematydami atvirkštinės priklausomybės, mes pasiliktume racionalizmo arba metodizmo

nelaisvėje. Interpretuotojas priklauso nuo istorinių įvykių, kaip neišvengiamos paties interpretavimo prielaidos (istoriko istoriškumo reikalavimas).

Protas negali disponuoti istorijos objektų tiesa ir tapti istorinių įvykių teisėju. Antra vertus, negalima reikalauti tiesos iš istorijos faktų. Tai tiesus kelias į empirizmą. Istoriniai faktai negali būti vertinami kaip teisingi ar klaidingi. Jie pasirodo ne tiesiogiai, o yra fiksuoti, įvykę ir paliudyti kokio nors dokumento, įprastai vadinamo šaltiniu. Kodėl pasiklivimą šaltinio autoritetu Collingwoodas vadino žirklių ir klijų istorija?⁶ Galima atsakyti ir taip: šaltinis – ne empirinis objektas, jis yra tik agentas; pirminiu istorijos fakto liudijimu jis nurodo distanciją tarp įvykio momento ir jo fiksavimo. Tad šaltinyje faktas jau yra interpretuotas, įtrauktas į supratimo procesą.

Kadangi praeitis egzistuoja dabartyje tik kaip liudijimas ir įsivaizdavimas, tai interpretacija yra ne pažinimas, o susikalbėjimas, įėjimas į dialogą su **Kitu**, kuris savo ruožtu yra paties dialogo prielaida. Jeigu mes klausime, kokie kada nors buvo įvykiai, rasime liudijimus, t. y. šaltinius, ir darysime būtinas išvadas apie šių įvykių priežastis, tai pasiūlysiu empiriškai, bet ne istoriškai. Istorinės išvados niekad nėra būtinės, o tik logiškai galimos, klausiant, kokia liudijamų įvykių prasmė, nes tai, kas buvo ar net neva privalėjo būti, pasirodo istorinės distancijos akivaizdoje. Istorinis įvykis lieka probabilus, jo atsitiktinumo įveika tik reliatyvi.

Hermeneutinė filosofija nuo M. Heideggerio laikų atlieka demaskuojantį vaidmenį tradicinių autoritetų atžvilgiu. Ji nuvainikuoja kognityvinio proto autoritetą istorijos dėsnių bei tikslų pažinime, tuo paneigia ir besąlygišką pasiklivimą kritiniu metodu. Istorinis protas negali egzistuoti be istoriškai sąlygotų prielaidų, iškilti virš istorijos lyg G. Hegelio Absoliuti Dvasia ir tapti jos teisėja. Tačiau taip pat nepagrįsta nuoroda į „tikrovės“, fakto autoritetą, kuris iškyla kaip istorizmo romantinis siekis įveikti tiesioginio ryšio su praeitimi praradimus. Čia istorinis subjektas praranda savo individualumą susitapatindamas su istorija.

Hermeneutika, kaip interpretacinis protas, atlieka du judesius: 1. Pripažįsta istorijos kitoniškumą, svetimumą, visišką transcendentįškumą; 2. Susigražina praeitį kaip savo tradiciją. Universalia prasme tradiciją galima suprasti kaip visuotinę istoriją, nes jos kūrėjas visur yra žmogus?⁷

Įveikdamas proto ir fakto autoritetus, hermeneutinis mąstymas vis dėlto yra istorinis. Sąmonės istorinis sąlygotumas yra pamatinė visų hermeneutikų prielaida. Žmogaus būtį nulemia tiesioginis iki-supratimas (Heidegger) arba prie-taras (Gadamer).⁸ Negali būti jokio grynojo mąstymo ir supratimo be prielaidų. Bet kuri metodinė prielaida kyla iš istoriškojo nereflektuoto iki-supratimo. Bet kaip tik Gadamerio prietaro rehabilitaci-

ja leidžia galutinai įveikti švietimo prietarus ir susigražinti pačiai istorijai jos autoritetą. Žinoma, jei įvykis, kaip autoritetas, pats kalbės, mums pagarbiai tylint, tai bus tik romantizmas arba prietaras negatyviaja prasme. Autoritetu reiktų laikyti istorinį mūsų būties pagrindą, kurį galima ir reikia suprasti. Gadamerio teigimu, „autoriteto esmė, susijusi su prietaro teorija, yra laisva nuo švietimo ekstremizmo“.⁹ Taigi istorinio tyrimo atveju galime tarti, kad bet koks šaltinis, tekstas gali tapti autoritetu ne dėl metodinio nepriekaištingumo ar iš nuolankumo jam, bet dėl to, kad jam leidžia kalbėti interpretacinis protas, turintis savąją istorinę dabartį kaip duotybę, kaip iki-supratimą, arba kaip savąjį būties horizontą.

Supratimas yra trečioji tikrovė, išskylanti iš dabarties ir praeities horizontų susitikimo. Bet ji vėl tampa tradicija ir reikalauja naujo supratimo, prasidedančio įtarimu. Hermeneutinis istorijos klausinėjimas yra neužbaigiamas procesas. Supratimo ratas yra atgavimas ir įtarimas, identiškus skirtybėje. Kiekviena nauja interpretacija savo klausimu istorijai ateina su dabarties horizontu, kurį suformavo taip pat ir atminta, atgauta istorinė tikrovė. Gadamerio koncepcijoje dabarties būties horizontas ir vadinamasis istorinis horizontas yra du viename.¹⁰ Šiame skirtubių vienyje gimsta supratimas kaip įvykis. Jis **nutinka** pokalbyje su tradicija.

Istoriškasis mąstymas išvelgia neabejotiną istorijos ir dabarties, tradicijos ir situacijos koreliaciją. Tačiau XIX a. istorizmas koreliuoja istoriškai determinuoto subjekto klausimus su galimais atsakymais. Kitaip tariant, vėl yra klasikinė subjekto ir objekto priešata, teisingų istorijos teiginių priklausomybė nuo pakankamai pagrįstų istoristo klausimų. Gadameris hermeneutinį istorijos supratimo procesą vadina dialogu. Kai pokalbyje dalyvauja tik klausiantis ir tik atsakantis, dialogas visada bus vienpusis, klausėjas norės išgauti neva turimą atsakovo tiesą ir ja disponuoti. Klausimas, kuris pats neturi tam tikro atsakymo (iki-supratimo, prietaro), veda ne į dialogą su istorija, bet į jos prievartavimą. Istorinės tikrovės ir dabarties situacijos santykį reikia vadinti dviejų „atsakymų“ koreliacija, dviejų būties horizontų dialektika.¹¹

Hermeneutinė istorinio horizonto samprata nepanaikina istorijos transcendentškumo, paradigminių situacijų svarbos ar klasikinių epochų normatyvumo. Amerikiečių filosofas David Tracy teigia, jog istorijos supratimas galimas tik įvertinant klasikos, kaip išskirtinių istorijos fenomenų, poveikį mums.¹² Tad paklauskime, kas yra „klasika“ hermeneutinio proto požiūriu?

Kiekvienas kultūros fenomenas turi savo klasiką. Yra meno, literatūros, religijos, net kontrkultūros klasika. Istorija taip pat turi savo klasiką. Tačiau jos nereikėtų besąlygiškai tapatinti su tuo, ką vadiname kla-

sikiniais įvykiais, tekstais, kūriniais ar tiesiog klasicizmu. Klasikinis objektas visada yra elitarinis, išryškintas iš kitų tarpo, todėl „klasicizmas“ gali būti nustatytas voliuntaristiškai. Sudarydami klasikinių tekstų ar įvykių sąrašą, mes patys nustatome jų autoritetingumą. Bet, tarkim, M. Lutheriui ir reformatams Bažnyčios tėvų darbai, viduramžių filosofija nėra autoritetai, todėl ir neklasikiniai fenomenai. O ankstyvieji viduramžiai, „užmiršę“ Aristotelį, padarė jį visai ne klasikiniu autoriumi. Tik mums dažnai atrodo, kad nustatytas sąrašas kūrinių ar įvykių yra klasikinis par excellence. O klasika vadiname tai, kas yra tiesiog paradigmiška, kas turi normatyvinį statusą mūsų gyvenime, istorinėje patirtyje. Dėl klasikinių istorinių įvykių, epochų, tekstų ar asmenybių galima daug ginčytis ar net juos atmesti, bet neišmanoma disponuoti klasika. Pavyzdžiui, Kristaus įvykio normatyvumas akivaizdus net tokiems antikrikščionims kaip F. Nietzsche, nes jis glūdi dar prieš ginčą, prieš dialogą su oponentu. Klasikiniai faktai jau yra pažinti, jų kanonas gali keistis, galime juos laikinai užmiršti ar net „uždrausti“ žinoti, o klasikos sąvoka nurodo į istorijos, tradicijos potencialumą dėl jos aktualaus dar-ne-pažinimo. Istorinės tikrovės kristalizacija klasikoje išsaugo jos transcendentišumą, neleidžia jos redukuoti į pažįstančiojo mokslinę teoriją.

Dabar paaiškėja, kad įprasta istorine klasika vadiname tuos praeities fenomenus, kurie formuoja tam tikrą dabarties kultūrą. Tai klasikiniai vadinami epochiniai lūžiai, įvykiai. Hermeneutine prasme klasika yra tie tekstai ir tuose tekstuose liudijami faktai, kurie patys savaime turi aktualią reikšmę, tam tikrą idealumą.¹³ Galime apibraižiau atsakyti ir į klausimą, kas yra istorinis įvykis, kuo jis skiriasi nuo nesuskaičiuojamos gausybės praeityje buvusių faktų. Riba tarp praeities ir istorinio fakto buvo žymima socialinio reikšmingumo (Collingwood), Absoliučios Dvasios savirealizacijos (Hegel) ir net ekonominių formacijų kaitos dėsnių (Marx) kriterijais. Hermeneutiniu požiūriu, jei įvykis turi tik vidinę, praeinančią reikšmę, jei jis nenurodo kito reikšmingo referento, tai negali tapti normatyviniu. Istorinis įvykis (tiksliau tariant, istorinis dokumentas, liudijantis šį įvykį) turi prasmės perteklių. Būdamas laike, jis manifestuoja savo ant-laikiškumą, generuoja permanentinį prasmingumą, jis visada yra aktualybė. Tik toks įvykis gali būti pokalbio dalis, tapti supratimo įvykiu, pasisavintas sąmonės akte nesunaikinant jo individualiosios būties.

Kadangi klasika yra ne tik jau gerai žinomi, visuotinai reikšmingais laikomi istorijos fenomenai, tai interpretacija nėra uždaras žaidimas semantiniame lauke. Naujų įvykių, koreliuojančių su dabarties istorine sąmone, atradimas (atsiminimas) ne tik įmanomas, bet ir yra būtinas variklis pačiam supratimo procesui.

Tik paviršutiniškai žvelgiant, hermeneutikai rūpi vien prasmės problema. Iš esmės ji yra istorijos ontologija. Ji paneigia kognityvinio proto pretenzijas pažinti tai, ko niekad negalima pakartoti. Istorinės būties atskleidimas – ne tik faktų ir procesų pažinimas. Tik švietėjiškas racionalizmas tiki refleksijos galia pašalinti klaidą ir savo sąmone nuskaidrinti istorijos tikrovę, atskleisti jos tikrąsias „priežastis“ ir neišvengiamą raidą. Racionalusis istorizmas tiki mokslo pergale kovoje su istorijos būtimi. Hermeneutinė ontologija neturi iliuzijų, kad atsigręžę į praeitį randame vien tik klaidingo jos supratimo problemą. Istorijos refleksijoje visada bus kažkas ne taip, nuolat bus iškreipiama tiesa, nes Tiesa turi būti pati Istorija. Bet mes jai priklausome, esame jos dalyviai, tad ir turime viltį, kad supratimo kelionė į praeitį, pokalbis su klasika praskleis tikrus, o ne menamus būties horizontus.

Nuorodos

¹ Н. Бердяев. Смысл истории. Москва 1990. С. 7.

² H. G. Gadamer. Truth and Method. N. Y., The Seabury Press. 1975. P. 244.

³ F. Schleiermacherio psichologistinę genialaus interpretatoriaus kritiką žr. H. G. Gadamer. Op. cit. P. 169–172.

⁴ Aurelijus Augustinas. Išpažinimai // Filosofijos istorijos chrestomatija: Viduramžiai. Vilnius, „Mintis“, 1980. P. 110.

⁵ Apie gamtos evoliucijos ir istorijos vyksmo santykį žr.: R. G. Collingwood. The Idea of History. Oxford University Press, 1967. P. 215–217., A. Maceina. Kultūros filosofijos įvadas // Raštai. T. 1. Vilnius, „Mintis“, 1991. P. 113–114.

⁶ Žr. R. G. Collingwood. Op. cit. P. 257–261.

⁷ Žr. H.-G. Gadamer. Op. cit. P. 273.

⁸ Apie prietaro, kaip supratimo sąlygos, reabilitaciją žr. H. G. Gadamer. Op. cit. P. 245–253. Hermeneutinės prietaro koncepcijos analizę žr. A. Sverdiolas. Bandymas reabilituoti prietarą Hanso Gadamerio hermeneutikoje // Šiuolaikinė katalikybė: filosofija, ideologija, praktika. Vilnius, „Mintis“, 1981. P. 132–160.

⁹ H.-G. Gadamer. Op. cit. P. 249.

¹⁰ H.-G. Gadamer. Op. cit. P. 271.

¹¹ Interpretatoriaus ir teksto „atsakymų“ koreliacijos idėją svarsto D. Tracy. Blessed Rage for Order. N. Y., The Seabury Press, 1975. P. 45–46.

¹² Apie klasiką ir klasicizmą bei normatyvinį klasikos pobūdį žr. D. Tracy. The Analogical Imagination. N. Y., Harper and Row, 1981. P. 107–115.

¹³ Žr. D. Tracy. Plurality and Ambiguity. San Francisco, Harper and Row, 1986. P. 12.

HISTORICAL REALITY AND „UNDERSTANDING“ THE HERMENEUTICAL APPROACH

K. DUBNIKAS

S u m m a r y

The contemporary philosophy of history widely discusses a problem of the cognitive claims. The article, following H. G. Gadamer's hermeneutical philosophy and D. Tracy's theory of „classics,“ dwells on an elaboration of the methodological distinction between, firstly historical knowledge and secondly an understanding of history.

Historicism argues that history must be intelligible in the sense that it is so made by historians. From the hermeneutical point of view, conversely, the individual self-consciousness cannot be constituted neither along the lines of Cartesian Ego, nor along the lines of the Enlightenment's understanding of a totally autonomous Ego. The historian is necessarily a historical being himself; he/she is deeply rooted in a concrete historical context. Both the historical consciousness and reality are mutually correlated. Historical facts, events or „classics“ carry a complex plexus of life experiences and, thus, acquire a certain permanence of meaning which, in turn, could be itself interpreted as a result of analogical imagination.